Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

P. V. GLOB

Jernaldermanden fra Grauballe

WITH SUMMARY IN ENGLISH

JERNALDERMANDEN FRA GRAUBALLE

With Summary in English

P. V. GLOB
1967

Copyright 1967
by
Jysk Arkæologisk Selskab
2. oplag 1967

Printed in Denmark
by
Linde Tryk, Århus

Clichéer: Hammerschmidt, Århus

Fig. 1. Grauballemanden liggende in situ i mosen, set fra øst.
Grauballe Man in situ in the peat-bog, viewed from east.

JERNALDERMANDEN FRA GRAUBALLE

To fundgrupper fra Danmarks fortid bringer os oldtidens mennesker på nærmeste hold: Bronzealderens egekistegrave fra storhøjene og ældre jernalders menneskefund i moserne. I begge tilfælde er det humussyre og afspærring fra luftens ilt, der har bevaret ikke alene dragter og sager af træ og horn, men menneskene selv. De mange århundreder, som ligger mellem dem og os, synes at være et ganske kort tidsspand. Ofte er det, som om man stod over for en nyligt afdød, når disse interessante fund dukker frem. Derfor vækker oldtidsfund af denne art altid den allerstørste interesse og rejser ofte i folks »sunde sans« en modstand mod de aldersbestemmelser, der fremsættes fra sagkyndigt hold.

Det er altid tilfældet, der bringer fundene fra moserne: Tørvegravning eller dræning. Sådan også lørdag den 26. april 1952, da et arbejdshold i en lille mose under Nebelgård, Svostrup s., Hids h., Viborg a., godt 1 km syd for landsbyen Grauballe, arbejdsholdets hjemby, stødte på et velbevaret moselig. Heldigvis skete dette inden for et område, hvor enhver ved, hvem han skal henvende sig til, når oldtidssager viser sig, nemlig til lægen Ulrik Balslev i Aidt,

Fig. 2. Det sydøstlige hjørne af Nebelgårds mose, Grauballemandens fundsted. Tørven er bortskåret og hullet vandfyldt. Set fra øst.

The southeastern corner of Nebelgaard's peat-bog, the site of the discovery of Grauballe Man. The peat has been removed and the hole filled with water. Viewed from east.

som gennem en menneskealder har virket i denne egn af Midtjylland, hvor han også er kendt uden for sit praksisområde som gransker af oldtidens spor. Dr. Balslev lod straks meddelelsen om fundet gå videre til Forhistorisk Museum, hvorfra undertegnede rykkede ud.

Ved ankomsten til mosen nogle timer senere var en større folkemængde samlet omkring et menneskehoved, mørkt af lød og med en kortskåret hårtop, der stak frit op af den brune tørvemasse (fig. 1). Også en del af hals og skulder var blottet. Da der foran ansigtet var gravet helt ind til hovedet, og det meste af tørvemassen var bortgravet på begge sider, kunne den dødes placering i tørvelaget meget hurtigt bestemmes. Hovedet var vendt mod nord, benene mod syd, og det sås allerede da, at den døde lå på brystet med venstre ben udstrakt, højre ben og arm bøjet. Fundstedet i mosen, der er en lille cirkelrund kedelmose med et tværmål på c. 150 m, ligger i den sydlige side, c. 30 m fra det faste land, der fra alle sider falder jævnt ned mod mosen (fig. 2–3). Af den overliggende tørv var godt 1 m afgravet i denne omgang, men det var tydeligt, at der tidligere på samme sted var bortgravet tørvelag, idet den omliggende moseflade var gennemhullet af gamle tørvegrave. At den døde hvilede i en

gammel nedgravning var endvidere tydeligt, da et lyst, blødt lag af sphagnumtørv strakte sig både over og under legemet (fig. 1). Nedgravningens størrelse kunne ikke mere bestemmes, da omridset på tre sider var bortgravet. Kun mod syd fortsatte det lyse tørvelag 1,2 m fra den dødes udstrakte ben, hvorfra det gik jævnt op til den afgravede tørveoverflade, der her lå ca. 75 cm over bunden af nedgravningen, hvis dybeste punkt lå under den venstre fod. Også mod nord i retning af hovedet steg bunden af nedgravningen, ca. 25 cm i højde til det sted, hvor afgravningen af tørven har ført helt ind til den døde, der således lå lidt skråt i moselaget. Da der omkring liget kun sås tørvemasse, blev yderligere undersøgelser på stedet standset og den døde optaget i hele den tørveblok, der omgav ham, og ført til Forhistorisk Museum, hvor en nøjere undersøgelse kunne fortsættes i ro.

Ved den fortsatte afdækning på museet fandtes udover den nøgne mandsperson intet spor af klæder eller genstande, som kunne have fulgt ham til hvilestedet i mosen. Tøj af uld eller skind, som man kender det fra tilsvarende fund, ville have været bevaret, hvis han havde haft sådant med sig, medens linned og andet tøj af plantestoffer utvivlsomt ville være forsvundet, men sandsynligvis have efterladt aftryk i huden, der næsten overalt var glat og fuldstændig bevaret. Intet sådant er dog påvist, så man må antage, at han er nedlagt i mosen lige så nøgen, som han er kommet til verden.

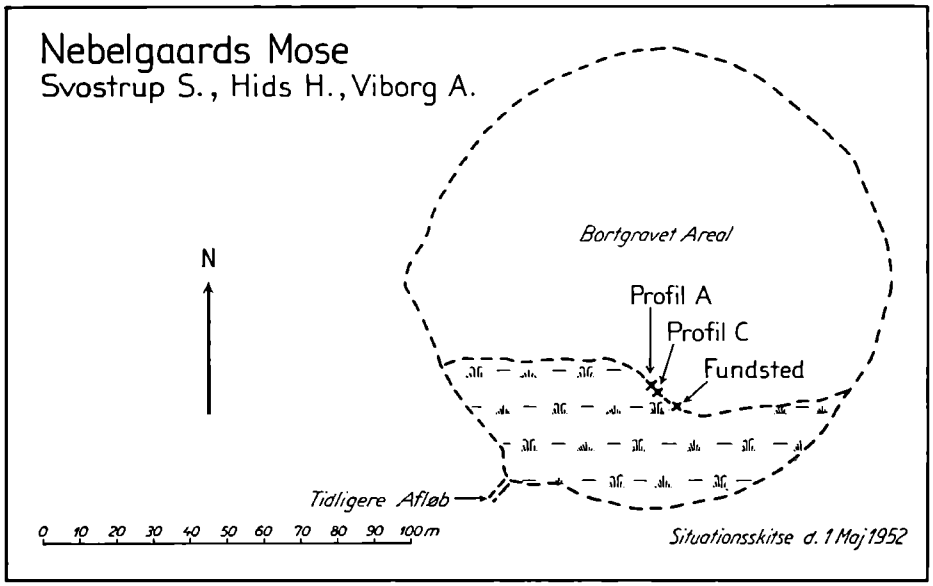

Fig. 3. Nebelgaards Mose. Oversigtsplan.
Nebelgaard peat bog. General plan.
(Efter Svend Jørgensen).

Fig. 4. Grauballemanden fuldstændig afdækket, men liggende i sin oprindelige stilling, dog mindre skråtstillet end i mosen.

Grauballe Man completely uncovered, but lying in his original position - though somewhat less inclined than in the peat-bog.

Der er således tilsyneladende intet, som giver et arkæologisk holdepunkt for datering af fundet. Alligevel var det på grund af fundets hele karakter sandsynligt, at det måtte henføres til den store gruppe af moselig fra Nordvesteuropas højmoser, omkring 100 ialt, hvoraf ca. 40 stammer fra dansk område, medens resten er fra Nordvesttyskland og Holland. Når man fra disse udskiller en mindre gruppe personer, der har endt deres dage i mosen som følge af forbrydelse eller ulykkestilfælde, må resten henføres til oldtidens offerfund, og af disse kan nogle få på grundlag af sager, der har ledsaget dem, henføres til tidsrummet mellem bronzealderens slutning og yngre jernalders begyndelse, altså et årtusinde fordelt ligeligt på begge sider af Kristi fødsel. Til den arkæologiske alders bestemmelse kan yderligere føjes naturvidenskabelige dateringer, der falder inden for samme tidsrum.

En omfattende mosegeologisk undersøgelse af fundstedet er blevet foretaget, så vi nu kan danne os et billede af den og det omgivende landskab, dengang oldtidsmanden blev nedlagt.

Mosen har ligget i en lavning i det bakkede terræn og var dækket med krat af birk, pil, røn og tørst. På den fugtige bund langs randen har der vokset mjødurt, engkabbeleje og siv. Dens overflade har været gennemhullet af nye og gamle tørvegrave, delvis tilgroede med kragefod og tranebær, medens mosebølle har holdt til på de tørre volde omkring dem. I en lille, ikke helt ny, men dog tilvokset tørvegrav er Grauballemanden blevet nedlagt. Når man allerede i oldtiden har gravet tørv i denne mose, skyldes det, at skoven har været ryddet og kun holdt stand i slugter og på skrænter, hvor egen var dominerende, medens bøgen, det nye træ i ældre jernalders skove, kun fandtes sparsomt sammen med lind, ask, elm, fyr og el. Hassel og hvidtjørn har dækket skovbrynene, humlen har været almindelig og skovbunden bevokset med anemoner, bingelurt og firbladet etbær med krat af ørnebregner i lysningerne.

På det ryddede land har der været små byg- og rugmarker med megen ukrudt som pileurt, gåsefod, sort natskygge, spergel, agerkohvede og bynke. Det meste har ligget hen som overdrev, der sandsynligvis tidligere har været dyrket, men opgivet, da jorden var udpint, dækket af græsser, hvid- og rødkløver, lancetbladet vejbred, rødknæ eller syre, blåmunke, kællingetand og lyng, som allerede dengang har dannet udstrakte heder. Dette landskabs flora svarer til århundrederne efter Kristi fødsel, den romerske jernalder, tiden imellem år 0–400, i hvilket tidsrum Grauballemanden må være nedlagt.

Dette tidsrum stemmer overens med en kulstof-14 datering af moseliget, den nye metode til datering af oldtidsfund ved at måle indholdet af radioaktivt kulstof. Til dette formål blev der udtaget muskel- og levervæv af den døde, der viste sig at indeholde 81,5 % af indholdet af kulstof-14 i nulevende organismer. Da alt levende rummer en konstant mængde af dette radioaktive kulstof, der efter døden formindskes efter ganske bestemte regler, kunne man på kulstof-14 laboratoriet i København regne ud, at der siden Grauballemandens død var hengået 1640 $\pm$ 100 år, hvilket henfører ham til romersk jernalders sidste del 310 $\pm$ 100 e. Kr.

Den døde lå, som man nu ser ham i montren i Forhistorisk Museum i Århus, på maven med hovedet drejet til højre og ryggen vendende næsten lige opad

Fig. 5. Grauballemandens hoved med det kortskårne hår og det glatragede ansigt.
Grauballe Man's head, with short hair and shaven face.

Fig. 6. Grauballemanden med overskåret hals.
Grauballe Man with throat cut.

(fig. 4). Hovedet er, lige som den øvrige del af legemet, noget fladtrykt, hvilket skyldes presset fra den overliggende tørvemasse, der efter at vandet i mosen af hensyn til tørvegravningen er pumpet ud, har hvilet med hele sin vægt på den døde. På issen findes en del halvlange, rødlige hår, der på venstre side samler sig til en større dusk, hvis længde når op til ca. 15 cm (fig. 5). En undersøgelse har vist, at håret sandsynligvis har været mørkt, idet den rødlige farve antagelig skyldes mosesyren, som det tidligere er iagttaget ved andre fund af moselig. Øjnene var noget sammenknebne og øjeæblerne helt affladede og indtørrede,

så iris' farve ikke sikkert kunne bedømmes, men det er mest sandsynligt, at øjnene har været ret mørke. Der er ingen øjenbryn, men enkelte skæghår ses på overlæben, flere på hagen, og de er fra 2–3 mm indtil næsten 1 cm lange (fig. 5).

På halsens forside ses et langt snit, der når fra øre til øre, og det er ført så dybt, at spiserøret er fuldstændig overskåret (fig. 6). Denne snitlæsion er formentlig frembragt ved flere snit af en anden person, idet dens retning og udseende modsiger, at det kan dreje sig om en selvlæsion eller en tilfældig læsion opstået efter døden. Da der ikke på halsen har kunnet påvises noget, der ligner snørefurer, er dødsårsagen utvivlsomt den overskårne strube. En røntgenundersøgelse har endvidere vist et kraniebrud i højre isse-tindingregion,

Fig. 7 a–b. *Venstre knæ og underben.* Man ser et brud af skinnebenet (tibia) med nogen vinkeldannelse og let forkortning. Endvidere ses et ledskred (luxation) i øvre led mellem skinneben og lægben (articulatio tibio fibularis proximalis).

Left knee and lower leg. There is a break in the shin-bone (tibia) with some angulation and slight shortening. In addition, a dislocation (luxation) in the upper joint between the shin-bone and the calf-bone (articulatio tibio fibularis proximalis) can be seen.

(Foto: Carl Krebs og Erling Ratjen).

Fig. 8. *En del af brysthvirvelsøjlen* (columna thoracalis). Tydelig kalkfattigdom, men velbevaret knoglestruktur. Der ses enkelte knoglenydannelser (osteofyter) på hvirvelrandene som udtryk for gigt (spondylosis deformans).

Part of chest vertebral columne (columna thoracalis). Considerable decalcification, but well preserved bone structure. Some new bone formation (osteophytes) on the edges of the vertebrae can be seen, a sign of rheumatism (spondylosis deformans).

(Foto: Carl Krebs og Erling Ratjen).

Fig. 9 a – b. *Højre og venstre hånd.* Ejendommelig fortætning i enkelte af håndrodsknoglerne forårsaget af vandretention Intet tegn på brud.

Right and left hand. Remarkable density in some of the bones of the base of the hand, due to water rentention No sign of fracture.

(Foto: Carl Krebs og Erling Ratjen).

fremkaldt med et stumpt instrument, samt et skråbrud af venstre skinneben, men ikke af lægbenet (fig. 7), hvilket kunne tyde på et direkte slag; men om disse læsioner er sket før eller efter døden, kan ikke afgøres. Derimod har undersøgelsen vist, at der findes tegn på begyndende leddegigt i brysthvirvelsøjlen (fig. 8), en lidelse, der sjældent indtræder før det 30. år, en alder, der passer sammen med en undersøgelse af tænderne. Tegn på andre sygdomme har ikke kunnet påvises, og en mikroskopisk undersøgelse af forskellige væv har ingen oplysninger givet.

Røntgenbillederne af hovedet viste en påfaldende velbevaret hjernemasse, der dog var noget indskrumpet. Tydeligt ses de to hjernehalvdele, og man aner hjernevindingerne (fig. 10). Skønt en stærk udvanding af knoglernes kalkindhold har fundet sted i mosen, viser billederne dog deres fine, netagtige indre struktur omgivet af hudens skygger (fig. 9).

Grauballemandens usædvanlige bevaringstilstand gjorde det endvidere naturligt at tage aftryk af flere af hans fingre (fig. 12), samt af hans højre fod

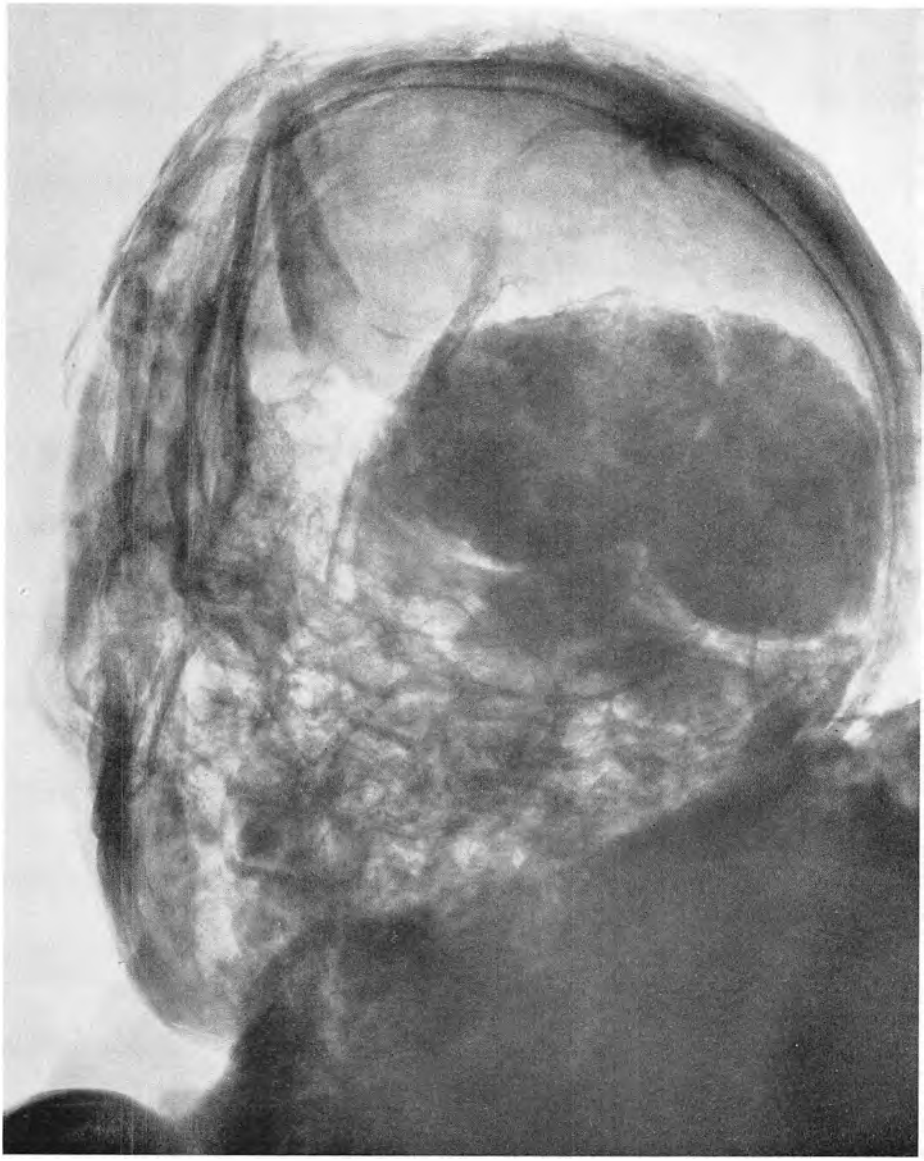

Fig. 10. *Billede af kraniet.* De to hjernehemisfærer ses tydeligt. I højre isse-tindingeregion findes et brud med stærk affladning og depression.

Front view of cranium. The two hemispheres of the brain can be clearly seen. In the region of the right temple there is a fracture with considerable flattening and depression.

(Foto: Carl Krebs og Erling Ratjen).

(fig. 14), hvorved han let kunne være identificeret, hvis han havde været fra vor tid og hans særlige hudstruktur havde været optegnet i politiets kartoteker. Højre hånds tommelfinger kunne således direkte aflæses som et hvirvelmønster, et såkaldt dobbeltslyngemønster, medens højre mellemfinger viste et ulnarslyngemønster, to typer, der i den nulevende danske, mandlige befolkning forekommer med en hyppighed på henholdsvis 11,2 og 68,3 %. På håndfladerne var papillærlinjerne så velbevarede, at man kan sige, at Grauballemanden ikke har haft groft manuelt arbejde (fig. 11).

At Grauballemanden har været anbragt i en oldtidstørvegrav er ikke usædvanligt, måske snarere typisk for denne fundgruppe, idet alle de sidst fundne danske moselig og de eneste, der har været genstand for nøjere undersøgelse, har været nedlagt i lignende tørvegrave. Det gælder således både fundene fra Borremose og Tollund. Bemærkelsesværdig er endvidere den dødes stilling, liggende på brystet med det venstre ben udstrakt og det højre stærkt bøjet, og den venstre arm udstrakt og den højre bøjet, en stilling, der kendes fra tilsvarende fund fra Borremose. Således lå både den i 1947 fundne mand og i 1948 fundne kvinde på brystet med det ene ben udstrakt og det andet bøjet. Manden var orienteret i nord–syd med hovedet i nord som Grauballemanden, medens kvinden lå i øst–vest med hovedet i øst.

Talrige forsøg har været gjort for at bestemme betydningen af disse moselig, der ser ud til at udgøre et ligeligt antal mænd og kvinder. Mange forskellige videnskabsgrene har fremsat deres syn på sagen, men de forskellige synspunkter falder stort set i to retninger, hvoraf den ene i moseligene ser vidnesbyrd om menneskeofringer i forbindelse med jernalderens religiøse handlinger, medens den anden bestemmer dem som henrettede personer. Begge tolkninger bygger hovedsagelig på en samtidig skriftlig kilde, den romerske forfatter Tacitus, der i året 98 e. Kr. udarbejdede sin bog »Germania« om de germanske stammer. Tolkningen som menneskeofre er ofte blevet fremsat, og som argumenter er anført, at moser i de omhandlede tidsrum netop var de steder, hvor samtidige fund, der er bestemt som offerfund, findes, at der i flere tilfælde sammen med de døde er fundet offergaver som eksempelvis lerkar, at der har været nedrammet pæle omkring dem mod gengangeri, at partering har fundet sted, idet der flere gange kun er fundet hoveder sammen med klædningsstykker, og at der i et enkelt tilfælde er fundet barneknogler sammen med en voksen mandsperson, samt under henvisning til Tacitus' beretning i kapitel 39 om semnonerne:

»Ved et fra gamle dage bestemt tidspunkt giver alle blodsbeslægtede folk møde ved sendebud i en ved forfædrenes spådomshandlinger og nedarvet frygt helliget skov og fejrer med et på samfundets vegne udført menneskeblot den uhyggelige indledning til deres barbariske gudstjeneste.«

Andre har ment, at moseligene viser en gammel germansk retsskik og henviser ligeledes til Tacitus, der i et kapitel om retsvæsen skriver: »Det står frit at føre en anklage frem for tinget og kræve dødsstraf. Straffene er forskellige

Fig. 11. Grauballemandens højre hånd.
Right hand of Grauballe Man.

efter forbrydelsens art. Forrædere og overløbere hænger man i træer; umandige og feje, samt dem, der vanærer deres krop, sænker man i sump eller mose og dækker dem med risfletning. Forskellen i henrettelsesmåden synes at vise, at lovbrud bør stilles til skue, men skændigheder skjules«. Men samtidig fremhæves den nære sammenhæng mellem straf og offer, så selv den, der efter dom nedlægges i moserne må være bestemt for en derværende guddom eller gruppe

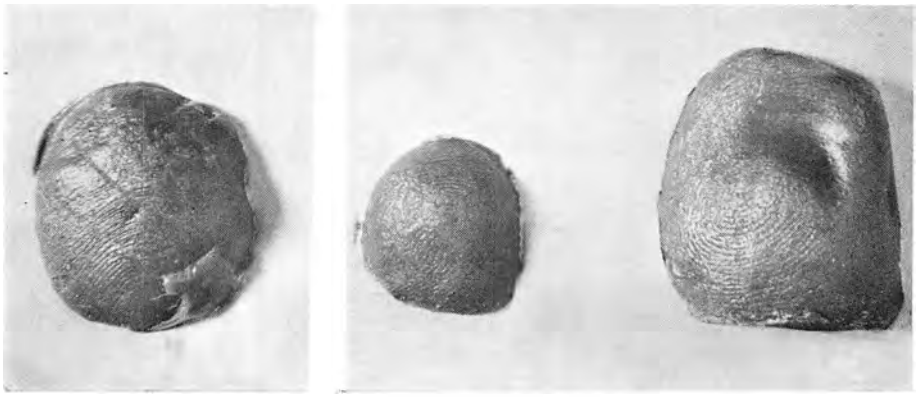

Fig. 12. Fingeraftryk af Grauballemanden.
Grauballe Man's fingerprints.
(Foto: A. C. Andersen).

af guddomme. Forskellige fund giver måske et vink om, hvem disse guddomme kan være.

Her er der særlig grund til at fremhæve to mosefund: Mændene fra Tollund (fig. 16) og Borremose (fig. 15). Fælles for dem begge er, at de er blevet dræbt ved hængning og nedlagt i mosen endnu med strikken om halsen.

Rebet om Tollundmandens hals er flettet af to smalle, glatte skindstrimler, hvori der med regelmæssige mellemrum er stukket aflange huller, gennem hvilke de to strimler er flettet ind i hinanden, så de danner et stærkt og fint reb. I den ene ende var det formet til en løkke, hvorigennem den anden var ført og strammet til om ligets hals. Den frie ende målte 1,25 m og afsluttedes med en lige afskæring uden knude. Det var strammet så stærkt til, at en tydelig fure var efterladt foran og på siden af halsen, men intet mærke sås i nakken, hvor løkken sad, så der er ingen tvivl om, at Tollundmanden er blevet hængt, før han nedlagdes i mosen (fig. 16).

Det reb, der lå om halsen på Borremosemanden, var af bast, treslået, 94 cm langt og ca. 1 cm tykt. Det var bundet i en simpel løbeknude, så det kunne strammes ved træk i den ene ende, og det må have været strammet godt til, for da det fandtes, målte det i halsrundingen kun 37 cm i omkreds. Det er ved begge ender kunstfærdigt og solidt sikret mod optrævling, ombundet og sammensyet med skindstrimler. Rebet har derfor utvivlsomt i forvejen været beregnet som strikke til hængning, hvilket yderligere fremgår af, at de frie ender har været forlænget med andre reb, hvoraf kun stumper er tilbage i de knuder, der afslutter halsrebet (fig. 17).

Om langt de fleste moselig foreligger der kun sparsomme oplysninger, så hvor almindelig hængning inden nedlæggelsen har været er vanskeligt at afgøre. Om et fund fra 1875 i en mose ved Hokkerup i Slesvig oplyses det, at den døde foruden skindkappe havde et reb om halsen. Ligeledes af bast var et reb fra en mose ved Bolkilde på Als, hvori der i 1946 fandtes to skeletter, hvoraf det ene havde et reb om halsen.

De to halsløkker, den kunstfærdigt flettede af læder fra Tollund og den mærkværdigt knyttede fra Borremose, bringer yngre bronzealders og ældre jernalders halsringe i erindring. De er næsten altid vredne, som bestod de af tovværk eller læder (fig. 18), og findes nedlagt i moserne, oftest parvis, et eller flere par sammen, for den ældre jernalders vedkommende derimod almindeligst enkeltvis, men af så svære typer, at de næppe alle har været båret af mennesker, men snarere er lavet som offergave eller måske har prydet gudeskikkelser, udskåret i træ. Disse ringes forekomst i mosefund, i bronzealderens 5. periode sammen med andre sager, i 6. periode og i keltisk jernalder oftest alene, er smukt tydet som kvinders ofre, enten som en bøn om eller tak for børn til den magt, der rådede for dem, og som kunne være guden Høners forgænger i kulten, storken.

At betragte disse mange kvindesmykker som kvinders ofre kan være rigtigt,

Fig. 13. Grauballemandens højre fod.
Right foot of Grauballe Man.

men de kan desuden være ofre i almindelighed til en kvindelig guddom, som netop holdt sit indtog i de nordiske lande i yngre bronzealder (fig. 19–20). At disse kvindestatuetter gengiver en kvindelig frugtbarhedsguddom som de forasiatiske gudinder Istar og Astarte og den græske frugtbarheds- og kærlighedsgudinde Afrodite, for blot at nævne nogle enkelte navne i den store gruppe af lignende gudinder, er forlængst godtgjort. Denne gudinde, der er hovedpersonen i det store kultdrama, som skulle sikre agerdyrkningens rigtige rytme, kornet, der begraves i jorden og spirer op til nyt liv med rig afgrøde, såvel som kærlighedens skabende akt hos mennesker og dyr, gengives i alle de gamle agerbrugskulter i samme billedstil med kønnet stærkt fremhævet og hænderne presset mod brysternes livgivende kilder. I det sydøstlige Mellemeuropa holdt gudinden allerede indtog sammen med bondekulturen i Donaulandene. Nordens lande nåede hun måske først i bronzealder, hvortil en række danske og svenske kvindestatuetter må dateres. Hvis offerfundene fra Danmarks bronzealder betragtes, vil man se, hvorledes en gradvis forskydning fra udpræget mandlige til kvindelige sager gør sig gældende fra ældre til yngre bronzealder. I bronzealderens 1. periode er mandssager helt dominerende, i 2. periode udgør de derimod kun ca. 40 %, i 3. periode godt 20 %, mens de i 4. periode viser stigning til omtrent 40 %. I 5. og 6. periode er de henholdsvis 25 og 10 %. Disse tal stemmer overens med, at de første kvindelige guddomme synes at vise sig i

4. periode, medens de ældste tilsvarende mandlige bronzefigurer allerede viser sig i 2. periode. Selv om man ikke må lægge alt for stor vægt på det sparsomt overleverede materiale af plastiske menneskebilleder fra bronzealder, er der dog grund til at fremhæve, at også kvindefigurerne dominerer i yngre bronzealder, men det må tillige tilføjes, at halsringene, der giver de høje procenttal af kvindesager for yngre bronzealders vedkommende, også bæres af mandlige guddomme, men enkeltvis, som det kan ses af de øksebærende tvillingeguder fra Grevens Vænge i Sydsjælland. At den samme kvindelige guddom lever ind i ældre jernalder viser fundene af halsringe, samt de stært stiliserede kvindefigurer, der på bagsiden er forsynet med en nål, så de kunne hæftes på dragten (fig. 21). Disse kvindefigurer har omkring halsen antydet halsringe og gengiver utvivlsomt den samme kvindelige guddom som bronzealderens små kvindestatuetter, frugtbarhedsgudinden Moder Jord. De har vel været båret som tegn på tilknytning til hende og som værn mod fremmede, truende magter, på samme måde som man i jernalderens slutning, i vikingetid, bar Thors hammer, og senere i kristen tid korset.

Måske kan den endnu bevarede strikke omkring Tollund- og Borremosemandens halse ses som et vidnesbyrd om, at de begge var viede til gudinden med halsringen. At navngive hende ligger i så fald inden for mulighedernes grænse. I Tacitus' værk om germanerne (kap. 40) fortælles om 7 folk, at de

Fig. 14. Underside af Grauballemandens højre fod.
Sole of Grauballe Man's right foot.
(Foto: A. C. Andersen).

Fig. 15. Borremosemanden med strikken omkring halsen.
Borremose Man with the noose around his neck.

bor mellem floder og skove og ikke enkeltvis udmærker sig på nogen måde, men at de i fællesskab dyrker Nerthus, Moder Jord: »På en ø i oceanet findes en af mennesker aldrig betrådt lund og deri en viet, i et omhæng skjult vogn. At berøre denne er ene og alene tilladt præsten. Kun han ved derfor, hvornår gudinden befinder sig i helligdommens indre og ledsager hende derefter med dyb ærbødighed på hendes færd på den af køer trukne vogn. Da er der glade dage, så bliver der højtid på alle de steder, som gudinden værdiger med besøg og ophold. Der kriges ikke, ingen våben bæres, alt jern bliver bortgemt. Fred

og ro er alt, hvad man da tænker på og ønsker, lige indtil den samme præst fører den på omgang med de dødelige trætte gudinde tilbage til hendes hellige sted. Derefter vaskes vognen og forhængene og gudinden selv, om man vil tro det, i en skjult liggende sø. Dette udføres af trælle, som den samme sø umiddelbart derefter opsluger. Deraf kommer en med hemmelig bæven blandet undren over, hvad det kunne være, som kun de dødsviede får lov at skue.«

Dette bemærkelsesværdige og ofte fremhævede sted hos Tacitus kan på en række punkter bilægges med forhistoriske fund og mytisk stof og folketro fra nordisk område, som det så ofte er gjort. At det drejer sig om en vegetationskult med påfølgende menneskeofringer, er man enige om, tillige, at Tacitus i sin beskrivelse er påvirket af den romerske Magna-Mater-kult. De fund, der særlig kommer i betragtning, er selvsagt de i moserne henlagte jernaldermænd og de prægtige keltiske vogne fra Dejbjerg præstegårdsmose, men også mange andre mosefund af vogndele, først og fremmest vognhjul, kan anføres. Man har tillige diskuteret, om Nerthus var af keltisk eller orientalsk oprindelse, men af det

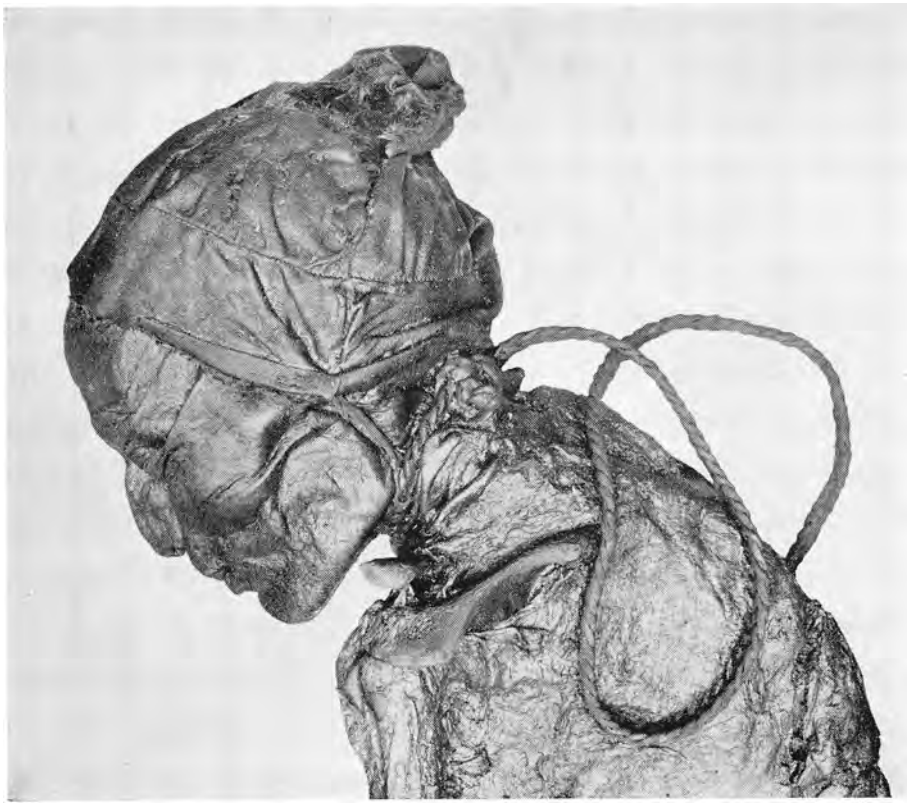

Fig. 16. Tollundmanden med strikken omkring halsen.
Tollund Man with the noose around his neck.

ovenfor anførte synes det at fremgå, at hun i sidste instans går tilbage til de orientalske frugtbarhedsgudinder, der sandsynligvis har indtaget en fremtrædende plads i den keltiske verden, der jo også dominerer nordisk område i ældre jernalder, og i så fald er det vel hende, vi ser flankeret af »køer« på bronzekedelen fra Rynkeby (fig. 22) og i en af gudinderne på sølvkarret fra Gundestrup (fig. 23), hvad enten man vil henlægge værkstedet for disse kar i øst- eller vestkeltisk område eller tidsfæste sidstnævnte kar til yngre keltisk eller yngre romersk jernalder. Gudinden med halsringen, samt en snoet ring omkring hovedet, ses på Gundestrupkedlen med både mandlige og kvindelige attributter, samt på en af inderpladerne som den kørende gudinde. Hvor den omtalte ø med helligdommen har ligget har ligeledes været ivrigt diskuteret, og mange lokaliteter som en Nordsø-ø, Sjælland, Als, Fehmern og Mors har været foreslået, men der er grund til at tro, at denne gudinde har været dyrket mange steder og vel også på alle de ovenfor nævnte.

At den af Tacitus skildrede gudinde Nerthus er nært beslægtet med Frøya er uden for al tvivl, men hun står måske den ældre guddom Njord, der er Frøyas fader, endnu nærmere. Njord, Frøy og Frøya tilhører den ældre gudegruppe, vanerne, der alle var typiske frugtbarhedsguddomme. Af disse er imidlertid Njord en mandlig guddom, og det menes, at Tacitus' skildring i virkeligheden dækker et gudepar, hvis urnordiske navne må have været Nerþu af Njord og Erþu af Jord, og at dette ældre gudepar bliver afløst af Frøy og

Fig. 17. Borremosemandens reb.
Borremose Man's rope.

Fig. 18. Bronzehalsringe.
Bronze Age torques.

Fig. 19. Kvindestatuette fra Farø ved Vordingborg.

Female statuette from Farø near Vordingborg.

Fig. 20. Kvindestatuette fra Viksø i Nordsjælland. Dobbelthalsringen ses tydeligt på bagsiden af halsen.

Female statuette from Viksø in North Zealand. The double torque can be clearly seen on the back of the neck.

Frøya, der i den nordiske poesi kaldes Njords søn og datter. At Tacitus i sin navngivning har taget fejl af kønnet er meget muligt, men at en kvindelig guddom i slutningen af bronzealderen og begyndelsen af jernalder har spillet en overordentlig rolle inden for nordisk område synes fundene at vise, og samtidig den omstændighed, at Nerthus er det eneste af de mange germanske gudenavne, som Tacitus ikke ombytter med et romersk. Den kvindelige guddom, som han skildrer, og som vi kender som bronzestatuetter (fig. 19–20) og nåle (fig. 21), bliver i så fald Erþu.

Der er endnu træk ved jernalderens mosemænd, som kunne tydes som vidnesbyrd om, at de er ofre til frugtbarhedsguddomme, særlig vækstguder, men desværre er materialet så uhyre spinkelt, fordi det kun har været muligt at undersøge så få. Tollundmandens sidste måltid er indgående blevet undersøgt, og det viser sig, at han kun har indtaget vegetabil føde. På grundlag af madresternes fordeling i fordøjelseskanalen kunne man anslå, at døden var indtruffet 12–24 timer efter, at det sidste vegetariske måltid var blevet indtaget. Dette har været en slags grød, hvis hovedbestanddele var byg, hørfrø, sæddodder og snerlepileurt, men desuden var der indblandet havre, blågrøn skærmaks, rødknæ, skræppe, bleg pileurt, hvidmelet gåsefod, spergel, fuglegræs,

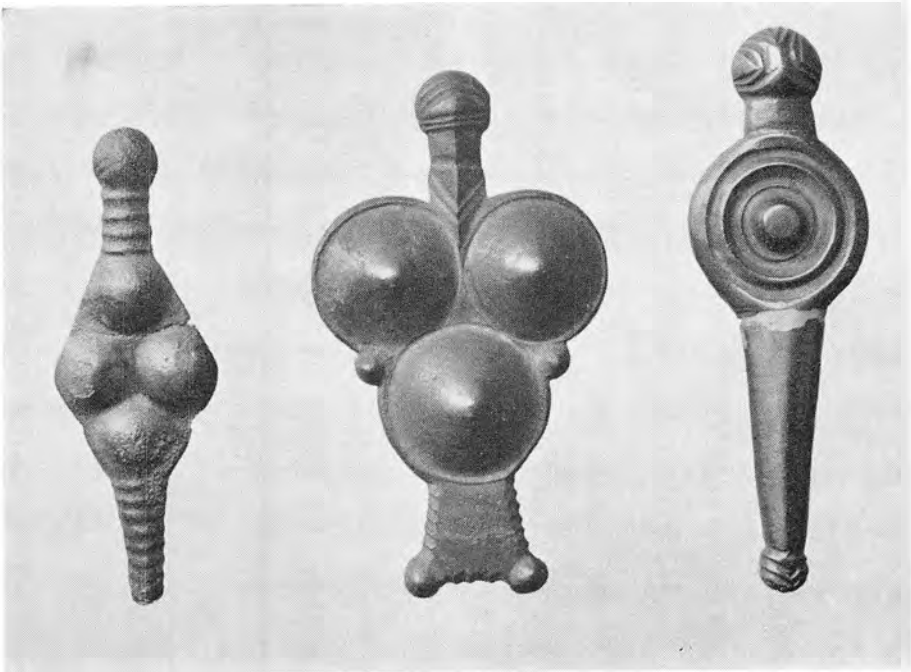

Fig. 21. Stiliserede kvindelige guddomme, der har været båret som amuletter. Fra Ølsted, Nordsjælland; Nørre Alslev, Falster; Rødkjær mose ved Viborg.

Stylized female divinities, which have been worn as amulets; from Ølsted, North Zealand; from Nørre Alslev, Falster; and from Rødkjær bog near Viborg.

pengeurt, hyrdetaske, gyldenlak-hjørneklap, agerkål, agerstedmoderblomst, hanekro og lancetbladet vejbred, altså en blanding af dyrkede planter og ukrudt, af hvilke man i jernalderen har indsamlet frø til supplering af de dyrkede arter.

Grauballemandens sidste måltid, der må antages at være indtaget umiddelbart før døden, har ligeledes bestået af en vælling af endnu mere blandet frøindhold end Tollundmandens, 66 forskellige ialt (fig. 24). Foruden de ovenfor omtalte planter fandtes bl. a. rester af emmer, spelt, rug, fløjlsgræs, rajgræs, gåsefod, ranunkel, løvefod, sort natskygge, røllike, kamille og grøn høgeskæg. Desuden fandtes meget små knoglestumper, samt dækhår af et pattedyr i maveindholdet, hvilket er blevet tydet som bevis på, at suppen desuden har indeholdt kød. De meget små benstumper har ikke kunnet bestemmes, og heller ikke arten, hvortil hårene hører, men det er ikke usandsynligt, at begge dele kan stamme fra rester af en mus, der har ligget i kornforrådene og derfor tilfældigt er indblandet i maden, således at også Grauballemandens sidste måltid må betegnes som vegetabilsk. Føde med lignende planteindhold er desuden fundet i manden fra Borremose, og for alle disse tre mænds sidste måltid gælder det, at der ikke er fundet mindste spor af sommerens eller efterårets frugter som

eksempelvis jordbær, brombær, hindbær, æbler eller hyben, ejheller grønne plantedele, så der er grund til at formode, at de alle har lidt døden om vinteren eller i det tidligste forår, og her gætter man på den store midvinterfest eller festen, der skulle bringe foråret frem, og hvis højdepunkt var blodige menneskeofringer. Der er vel mindre grund til at antage, at befolkningen i jernalder har været vegetarianere, end at de ofrede har fået et særligt måltid af markens vilde og dyrkede planter, inden de gennem døden blev viet til en vækstgudinde. Det er dog sikkert, at der også i »det daglige brød« har været indblandet et stort antal vilde plantefrø.

At oldtidsmændene fra moserne ikke har vanlige arbejdshænder er blevet fremhævet for alle de sidst fundne jernaldermænds vedkommende og gælder som anført også for Grauballemanden, hvilket kunne tyde på, at de har gjort tjeneste ved helligdommen eller er blevet udtaget på særlig vis for i en kort tid at spille guders rolle, som man ved, mennesker har gjort det i oldtidens slutning. Flatøbogens fortælling om trønderen Gunnar Helmings oplevelser i Svearіget kunne på en måde være en omend usandsynlig illustration til det, der kan være hændt Grauballemanden og hans lige, inden de endte i moserne. Det fortælles således, at Gunnar Helming var dømt til døden i Uppsala, men han bjergede sit liv ved at spille guden Frøys rolle, hvilket kunne lade sig gøre, fordi sveerne troede, at Frøys billede var levende. Derfor gav de ham en fager mø, som de kaldte Frøykone, og som var hans præstinde. Med hende levede guden i virkeligt ægteskab, og hun stod for hovet og hvad dertil hørte. Om vinteren kørte Frøy sammen med præstinden rundt til bygderne for at skaffe godt år. Frøykone lod da Gunnar Helming være Frøy og tog ham med på færden. Overalt blev de godt modtaget, og virkningen af deres gæsteri var godt vejr og grøde på agrene, så ingen mindedes lignende. Endnu større blev

Fig. 22. Rynkebygudinden flankeret af »køer«.
The Rynkeby goddess, flanked by "cows".

Fig. 23. Gudinde med mandlige og kvindelige attributter fra Gundestrupkedlen.
Goddess with masculine and feminine attributes from the Gundestrup cauldron.

glæden mellem befolkningen, da det viste sig, at præstinden var med barn. Gunnar Helming var selvfølgelig dømt til døden efter færden, så naturens kredsløb kunne følges, men det lykkedes ham at rømme. Helmings færd har måske også været Grauballemandens og hans liges, men flugt er ikke lykkedes for dem. De er blevet henrettet og nedlagt i helligmoserne for at fuldføre den kult, der har sikret folket frugtbarhed og lykke i det kommende år.

Den skæbne, der er overgået de jyske jernaldermænd og -kvinder, at blive ofret for at bringe lykke til hele stammen ved det store årsskifte, når våren brød frem, deler de med den klassiske verdens guddomme. Myten om Adonis og Afrodites elskov, Adonis' død og opvågnen afspejler naturens store kredsløb, de skiftende årstider, vinterdøden og forårets opvågnen til nyt liv. I Grækenland blev den store gudinde Artemis' billede årligt hængt i hendes hellige grotte i de arkadiske bjerge med samme formål. Både i Grækenland og i Norden går denne kult tilbage til ældgammel orientalsk religion. En væsentlig indflydelse på de nordiske forhold i den romerske jernalder kan dyrkelsen af den gamle persiske guddom Mithra have spillet, for netop i dette tidsrum dominerede han det romerske kejserrige. Mere end et halvt årtusinde tidligere nåede dog den store gudinde »Moder Jord« til Norden, som fundene af de kvindelige bronzestatuetter viser.

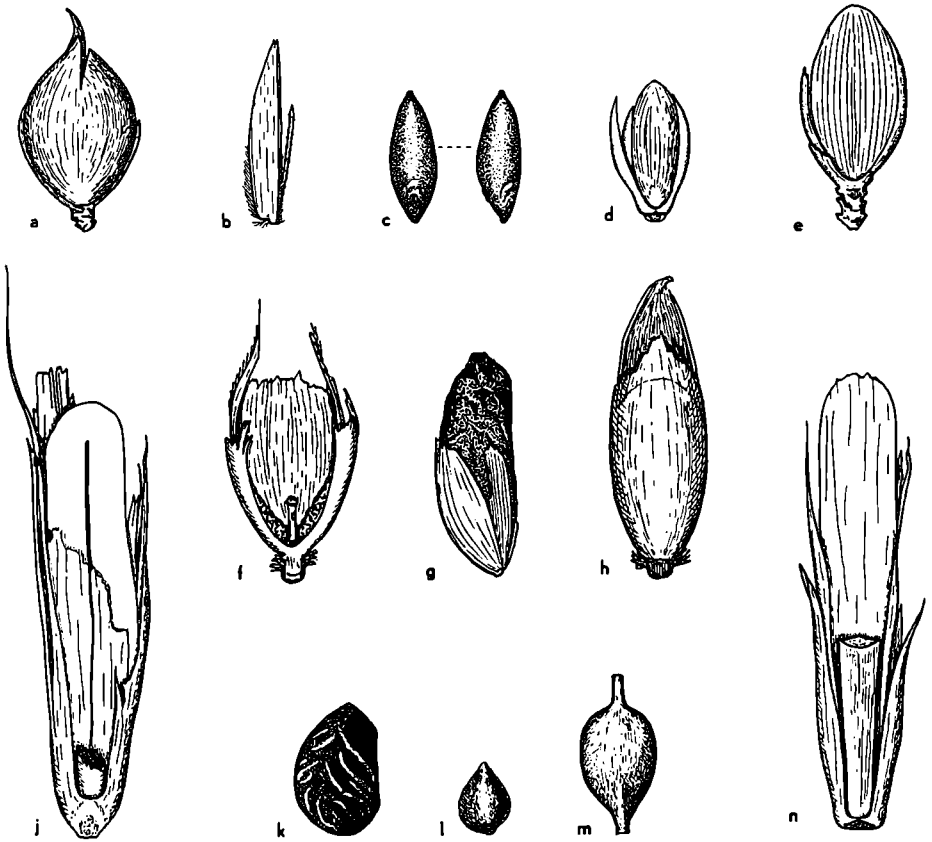

Fig. 24. (20 X). **a & e.** Blomst af hanespore, set fra ryg- og bugside *(dorsal and ventral view of Echinochloa floret).* **b.** Blomst af lundrapgræs *(floret of Poa nemoralis).* **c.** Kærne af mosebunke (*grain of Deschampsia caespitosa).* **d.** Blomst af grøn skærmaks, bugside *(floret of Setaria viridis, ventral view).* **f & h.** Blomst af tandbælg, bug- og rygside *(floret of Sieglingia decumbens, ventral and dorsal view).* **g.** Blomst af fløjlsgræs indeholdende et meldrøjer sclerotium *(floret of Holcus lanatus containing an Ergot sclerotium).* **j.** Blomst af hundekvik, bugside *(floret of Agropyron canium, ventral view).* **k.** Frugt af opret potentil *(fruit of Potentilla erecta).* **l.** Frugt af liden løvefod *(fruit of Alchemilla arvensis).* **m.** Frugt af harestar *(fruit of Carex leporina).* **n.** Blomst af alm. rajgræs *(floret of Lolium perenne).*

(Efter Hans Helbæk).

Fig. 25. Gipsafstøbning af Grauballemandens leje.
Plaster cast recording Grauballe Man's position on discovery.

Grauballemanden hviler nu i sin montre nøjagtigt i den stilling, hvori han blev fundet i mosen. Der blev inden den nødvendige konservering af ham taget en gipsafstøbning af hans stilling, så han senere kunne placeres efter denne (fig. 25). Når han har holdt sig så velbevaret gennem de mange år, skyldes det, at en af naturen selv fremkaldt garvningsproces kort efter hans nedlægning i oldtidstørvegraven er blevet påbegyndt, og det er denne garvningsproces, som er blevet fuldendt i museets konserveringsanstalt. Man har anvendt metoden »grubegarvning«, og den er udført med egebark i tre omgange, og hertil er gået ca. 875 kg, strækkende sig over 15 måneder, afsluttet med en måneds bad i 10% tyrkisk rødolie i destilleret vand. Besøgende på Forhistorisk Museum vil derfor langt fremover kunne stå ansigt til ansigt med den gamle jernaldermand.

SUMMARY

The Iron Age Man from Grauballe.

It is always chance which brings the peat-bog discoveries, the chances generally of peat-cutting or draining. Thus it was, too, on Saturday, 26th April 1952, when a working party in a little peat-bog below the farm of Nebelgaard (reg. no. Nebel 2a) in the parish of Svostrup, Hids Herred, Viborg County, a little over a kilometre from their native village of Grauballe, came upon a well preserved peat-bog body.

A human head, dark of feature and short of hair, protruded from the brown peat (Fig. 1). Part of the neck and shoulder lay also uncovered. The head lay to the north, the legs towards the south, and excavation soon showed that the body lay prone, with the left leg outstretched, the right arm and leg bent.

The peat-bog is a little circular saucer bog, about 150 metres across, and the place of discovery was on the southeastern side, about 30 metres from the firm land, which slopes evenly down to the bog on every side (Fig. 2).

It was moreover clear that the body lay in an ancient pit, as a soft light stratum of sphagnum peat extended both above and below the body (Fig. 1). As soon as it was determined that nothing except peat surrounded the body further investigation on the spot was stopped, and the dead body was taken up together with the whole block of peat in which he rested and transported to the Forhistorisk Museum, where a more detailed investigation could be carried out at leisure.

This continued excavation discovered no trace, with the naked male figure which was revealed, of clothes or other objects which might have accompanied him to his resting place in the bog. Clothing of wool or leather would, as we know from corresponding discoveries, have survived, while linen or other vegetable material would without doubt have disappeared, but would probably have left their impress on the skin, which was almost everywhere smooth and unbroken. As no such traces are found it must be assumed that he was deposited in the peat as naked as he came into the world.

The whole character of the discovery compels us to attribute the body to the large group of peat-bog bodies from the raised peat-bogs of northwest Europe, a group numbering about 100 bodies in all, of which about 40 come from Denmark, the rest being from northwest Germany and Holland. With the exception of a very small group, which appears to be of persons who have ended their days in the bogs as a result of foul play or of accident, they must all be classed with the discoveries of sacrificial objects from prehistoric time, and a few of them can, on a basis of the objects which were found with them, be attributed to the period between the end of the Bronze Age and the beginning of the Later Iron Age, or in other words to the thousand years from 500 BC to 500 AD. To the datings on archeological evidence can be added those based on natural sciences, which also fall within this period. In the case of Grauballe Man a peat-geological investigation was made, and would attribute him to the Roman Iron Age, the period 0–400 AD, and this agrees with a dating on the basis of radioactive carbon reading to 310 AD +÷100.

The position of the dead man is worthy of note, lying prone with the left leg stretched and the right sharply bent, the left arm outstretched and the right bent, a position known from the corresponding discoveries in Borremose. Both the man found in 1947 and the woman found

in 1948 lay prone with one leg stretched out and the other bent. The man lay north-south, with his head to the north, as did Grauballe Man, while the woman lay east-west with her head to the east.

Numerous attempts have been made to interpret the meaning of these peat-bog bodies, which appear to have comprised just as many women as men. The various views fall in the main into two groups, one seeing the peat bodies as evidence of human sacrifice in association with the religious ceremonies of the Iron Age, the other interpreting them as executed criminals.

In this connection there is reason to draw attention to two peat-bog discoveries, those of the men from Tollund (Fig. 16) and from Borremose (Fig. 15). They possess the common factor that both have been put to death by hanging and deposited in the bog with the rope still around their necks.

The two nooses, that from Tollund elaborately plaited and that from Borremose remarkably knotted, bring to mind the torques of the Later Bronze Age and the Early Iron Age. They are almost always twisted, as though they were of rope or leather (Fig. 18), and they are found deposited in the peat-bogs, often in pairs, one or more pairs together, though in the Early Iron Age it is more usual to find them singly and of such massive types that they can scarcely have been borne by human beings but must have been manufactured for sacrifice or perhaps to adorn images of the gods, carved in wood. The discovery of these rings in the peat bogs, in period 5 of the Bronze Age together with other objects, in period 6 and in the Celtic Iron Age more often alone, has been interpreted in the beautiful image of woman's sacrifice, a prayer for or a thank-offering for a child, offered to the divinity which presides over childbirth, – which might very well in this matter be the predecessor to the god Höner, the stork, whose connection with childbirth has been believed in almost up to our own time.

To interpret these numerous feminine ornaments as the offerings of women may well be correct, but they may also be general offerings to a female divinity, a divinity which first entered Scandinavia at just this period, the Later Bronze Age (Fig. 19–20). That these female statuettes represent a female fertility divinity like the Near Eastern goddesses Ishtar and Astarte and the Greek goddess of fertility and love Aphrodite, to name merely a few from the large group of similar goddesses, was long ago proposed. This goddess, who plays the leading role in the great cult-drama which is to ensure the rhythm of cultivation, the corn which is buried in the ground and springs up again to new life with rich increase, and the creative act of love in man and beast, is represented in all the old agricultural cults in the same form, with sexual characteristics emphasised, and with her hands pressed upon the life-giving springs, the breasts. In the southeastern part of Central Europe she reaches the Danube valley together with the first agriculturalists. She perhaps first reached Scandinavia in the Bronze Age, to which the female statuettes of Denmark and Sweden must be dated. If the offerings from the Danish Bronze Age be examined it will be seen how a gradual change-over occurs from the Early to the Later Bronze Age from distinctly masculine to distinctly feminine objects. In the First Period of the Bronze Age masculine objects completely dominate, whereas in the Second Period they form only about 40% and in the Third Period about 20% of all offerings. In the Fourth Period they show a rise to about 40%, while the percentage in the Fifth and Sixth Periods is respectively 25 and 10%. These figures appear to agree with the fact that the first representations of the female divinity appear in the Fourth Period, while the earliest corresponding male figure appears as early as the Second Period. Even if undue weight should not be laid on the sparse surviving material from the Bronze Age of human figures in the round, there is still reason to underline the fact that female figures dominate in the Later Bronze Age; it should, however, be added that the torques, which are the objects which cause the high percentage of feminine objects in the Later Bronze Age, are also worn by male divinities though singly, as can be seen in the case of the axe-bearing twin gods

from Grevens Vænge in South Zealand. That the same female divinity lives on in the Early Iron Age is shown by discoveries of torques, and by the very stylized female figures which were worn as amulets in this period, and which still have the double torque represented around their necks (Fig. 21). It is possible that the noose still preserved around the necks of Tollund Man and Borremose Man should be seen as a token that they were both dedicated to the goddess with the torque.

There is another feature of the peat bodies from the Iron Age which could be interpreted as evidence that they were sacrifices to fertility divinities, in particular to gods of vegetation, but the material is unfortunately incapable of bearing any great weight, as it has only been possible to investigate so few specimens in sufficient detail. The last meal eaten by Tollund Man has been investigated in detail, and it appears that he had eaten only vegetable food, and the same seems to be the case with Grauballe Man. There is, it would seem, less reason to believe that the Iron Age population were habitually vegetarians than to believe that the prospective sacrificial victims had eaten a special meal of vegetable food before being dedicated in death to a harvest goddess.

P. V. Glob.

LITTERATUR

Om Grauballemanden:

P. V. Glob: Jernaldermanden fra Grauballe. KUML 1956.

Hans Helbæk: Grauballemandens sidste måltid. KUML 1958.

Svend Jørgensen: Grauballemandens fundsted. KUML 1956.

Carl Krebs og Erling Ratjen: Det radiologiske fund hos moseliget fra Grauballe. KUML 1956.

G. Lange-Kornbak: Konservering af en oldtidsmand. KUML 1956.

Willy Munck: Patologisk-anatomisk og retsmedicinsk undersøgelse af moseliget fra Grauballe. KUML 1956.

Henrik Tauber: Tidsfæstelse af Grauballemanden ved kulstof-14 måling. KUML 1956.

C. H. Vogelius Andersen: Forhistoriske fingeraftryk. KUML 1956.

Om andre mosefund:

Hans Helbæk: Tollund-Mandens sidste Måltid. Årbøger f. nordisk Oldkyndighed og Historie, 1950.

H. Jankuhn: Die Bedeutung des Moorleichenfundes. Offa, Band III, 1938.

Sophus Müller: Det store Sølvkar fra Gundestrup i Jylland. Nordiske Fortidsminder I, 2, 1891.

Henry Petersen: Vognfundene i Dejbjerg Præstegårdsmose, 1888.

E. Thorvildsen: Menneskeofringer i Oldtiden. KUML 1952.

K. Thorvildsen: Moseliget fra Borremose. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1947.

K. Thorvildsen: Moseliget fra Tollund. Årbøger f. nordisk Oldkyndighed og Historie, 1950.

P. V. Glob: Mosefolket. Gyldendal 1966.

JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB · 1967

PRINTED IN DENMARK BY LINDE TRYK, ÅRHUS